

УДК 94(477)085/125.903.02(091)

В.І. Троцька

ІСТОРІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ГЛИНЯНОГО ПОСУДУ КИЄВО-РУСЬКОЇ ДОБИ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ

У статті подано огляд праць, пов'язаних з вивченням глиняного посуду доби Київської Русі з території України. Особливу увагу звернено на видання, в яких досліджувалося питання технології виготовлення та функціонального призначення посуду.

Ключові слова: доба Київської Русі, глиняний посуд, функціональне призначення, дослідження, пам'ятки.

Найбільш масовою категорією знахідок під час археологічних розкопок є кераміка. За нею археологи відтворюють розвиток техніки й технологію гончарного виробництва, досліджують хронологію пам'яток, етнічну приналежність та світоглядні уявлення давнього населення. Упродовж тисячоліть глиняні вироби, передусім посуд, був невід'ємним атрибутом побуту й обрядовості стародавнього населення. На певних етапах розвитку археологічної науки дослідники надавали йому певної ваги.

Сучасний рівень розвитку науки і техніки дозволяє проводити дослідження глиняного посуду за такими основними напрямками: технологія виробництва, класифікація, типологія, хронологія. При цьому застосовуються різні методи для його вивчення: візуальний, метод природничих та математичних наук, метод експерименту та етноархеологічних досліджень. За допомогою природничих методів можна визначити сировину, яка використовувалася для виготовлення глиняного посуду, техніку формування, середовище та температуру випалювання. Але такий метод використовують не всі дослідники через відсутність спеціалізованих лабораторій [8, с. 46–55]. Найширше застосовують статистичний та візуальний методи. За останнім досліджують форму, колір, поверхню, орнамент, види домішок, способи формування, температуру випалювання, хоча такий метод не дозволяє всебічно вивчити технологію виготовлення глиняного посуду.

Перші студії, присвячені вивченню глиняного посуду доби Русі, з'явилися у другій половині XIX ст. і ґрунтувалися переважно на повідомленнях писемних джерел [35; 36; 37]. Першою такою працею була монографія «Промышленность Древней Руси» (1866) Миколи Арістова, в якій автор, посилаючись на літописні повідомлення, згадує глиняний посуд, який використовувався в побуті різних прошарків давньоруського населення. Дослідник стверджував, що «горшечнымъ деломъ занимались в определенном месте и мастерство было довольно значительно развито», що «корчаги, какъ и вообще посуда горшечной работы, шли на продажу, это видно изъ того случая, что Пиблянинъ в 992 г. везъ в Новгородъ продавать свои изделия – горнцы...». Згадує він про корчаги з вином («... три возы полны суще корчагъ съ вином...»), про глиняні посудини-кадильниці «Въ 1146 г. в Киевѣ взяли Ольговичи кацьки т.е глиняные

кадильницы съ ручками»), а також застосування глиняного посуду в поховальній обрядовості («славяны язичники ставили урны или попросту горшки на перекресткахъ с пепломъ сожженныхъ покойниковъ....., что делали Вятч и въ XII столетии») [1, с. 109–110]. Назви глиняного посуду були досліджені Ізмаїлом Срезневським в його трьохтомнику «Словарь древнерусского языка» (1893, 1902, 1912) [46; 47; 48; 49].

Використання горщиків, корчаг, глекоподібних посудин, «черпал» – для набирання рідини, «вікій» – посудин для пиття, «латок», «плошків» – серед давньоруського населення згадав автор книги «Очерки из истории быта домонгольской Руси» (1929) В'ячеслав Ржига, посилаючись на писемні джерела X–XIII століть. Найпоширенішим типом посуду, за твердженням дослідника, були горщики, в яких варили страви, зберігали харчові припаси та скарби. У літописних повідомленнях вони зустрічаються під назвою «гърнець», «грънъцы». Дослідник говорить про «злато в горнцы», «горнец масла», варіння в ньому «зелія», згадує за корчаги, в яких зберігали вино та масло: «А вино свое держи купив корчагу»; «И се некто от богатихъ принесе кърчагу велику...полну масла древяного» [40, с. 34–35, 39]. Володимир Мавродін у праці «Древняя Русь. Происхождение русского народа и образование Киевского государства» (1946) згадував глиняний посуд на дворі київського князя Володимира: «...на полках была расставлена посуда: деревянные чашки и ложки, уполовники, корцы, ковши, глиняные горшки, корчаги, крины, плошки, золотые, серебряные железные и медные сосуды, котлы, сковороды и т.д.» [24, с. 281].

Отже, як зазначено в писемних джерелах, глиняний посуд був обов'язковим атрибутом у населення доби Київської Русі і виконував різне функціональне призначення. Він служив для приготування, споживання їжі. В ньому зберігали продукти харчування та цінні речі, використовували в поховальній обрядовості.

В кінці XIX ст. виходять праці, в яких дослідники виявлений під час археологічних розкопок глиняний посуд вже намагалися розподілити за типами, видами, функціональним призначенням, технологією виготовлення. Першою опублікованою роботою кінця XIX ст., в якій піднімалося питання технології, були статті Миколи Біляшівського про розкопки глиняного посуду на Княжій Горі в 1891–1892 роках. Значну увагу автор приділив аналізу горщиків, зокрема таврам на їх денцях, які трактував як знаки виробників [6, с. 72–84; 7, с. 134–142]. Іон Хойновський у своїх монографіях описав знахідки з курганів, серед них виділив посуд, віднесений до киево-руської доби з території Київської та Волинської губерній, відзначив «жертвенные похоронные кувшинчики разных размеров...», «глиняные сосуды с перегоревшими костями» ..., «глиняные горшки разных размеров, стоявшие у головы и ног покойников, ... жертвенные мисочки на стоянцах на которых, вероятно, приносили и ставили перед идолами мед, хлеб, фрукты, борошно та мясо». Він згадує технологію

виготовлення глиняних виробів [51, с. 104, 141, 142, 150, 164, 177–178.]. У книзі «Раскопки великокняжеского двора древнего града Киева, произведенные весной 1892 г.: Археологическо-историческое исследование» дослідник подав малюнок жертвних мисочок [52, с. 56; табл. XIV], які переважна більшість дослідників називають світильниками. Такі знахідки виявлені на Чернігівщині, Київщині, Полтавщині, Сумщині, Волині. Їх ще називають світильники-мисочки, світильники однарусні та двоярусні (якщо у середній частині ніжки прикріплювалася додаткова мисочка) [28, с. 292, 294; 45, с. 80–81]. У підрозділі «Гончарное искусство, жертвенные и похоронные сосуды» автор говорить про виявлений глечик, в якому зберігали скарб (табл. III, рис. 4), «похоронные кувшины» (табл. III), горщики (табл. XIV), «амфоры греческого производства» різних форм і розмірів з орнаментом та без нього (табл. XVIII). Він описує технологію виготовлення (домішки у формувальній масі, відмулення глини, температуру випалювання), хоча жодних наукових методів для дослідження глиняного посуду дослідником не було використано [52, с. 56, 57, 62].

Глиняний посуд з розкопок виставлявся на спеціальних виставках, які були присвячені Археологічним з'їздам, що скликалися Московським археологічним товариством. Усього було проведено 15 Археологічних з'їздів, з них – шість в Україні: Києві, Одесі, Харкові, Катеринославі. Останній відбувся 1908 р. у Чернігові. Він був присвячений тисячоліттю літописного міста, яке славилося своїми пам'ятками часів Київської Русі. Під час з'їзду була організована виставка, на якій експонувався глиняний посуд [2; 18, с. (250–251, 253(23), 254 (24)]. За фінансової підтримки Дмитра Самоквасова 1908 року були видані частково «праці» Археологічного з'їзду та «Каталог XIV археологического съезда в городе Чернигове», в якому було поміщено описи археологічних знахідок з Чернігівської губернії з курганних поховань, зокрема невеликий глиняний глечик, в якому були знайдені золоті і срібні монети; горщики з перепаленими кістками покійників; глиняні посуду (урни) з перепаленими кістками тварин тощо [18, с. 11 табл. 246–248, 250–251; с. 12, табл. 253 (23), 254 (24); 44].

На початку ХХ ст. з'являються праці, в яких дослідники здійснюють спроби виділення характерних особливостей у морфології та технології виготовлення глиняного посуду. Вони починають акцентувати увагу на домішках у формувальній масі, конфігурації орнаменту. Приміром, у монографії Вікентія Хвойки «Древние обитатели Среднего Поднепровья и их культура в доисторические времена» (1913) відзначено асортимент глиняного посуду, серед якого виокремлено «горшки», «небольшие глиняные черпаки с сильно вытянутой ручкой, разнообразной формы кружки, бочонкообразные и другие формы посуды», згадано технологію їх виготовлення, вказано на домішки у формувальній масі [50]. Дмитро Самоквасов у книзі «Могиленные древности Северянской Черниговщины» розглянув горщики та глечики з поховань знатних

воїнів, в яких виявлено рештки ритуальної їжі та прах покійників [43, с. 50, 53, 55, 63–68]. «...И когда кто-нибудь умрет, сжигают его вместе с его праздничными одеждами... и берут пепел этого мертвеца и кладут в серебряные, золотые сосуды или в новый глиняный сосуд и зарывают этот сосуд» [19, с. 262–263; 42, с. 223]. Через рік після смерті «брали двадцать глеків меду, іноді трохи більше, іноді трохи менше», несли на пагорб, де збиралася родина покійного [15, с. 73].

З середини 1940-х – в 1950-х роках археологічні дослідження давньоруських пам'яток набувають масштабних досліджень в різних регіонах України. Виявлені знахідки систематизуються та уводяться до наукового обігу. Однією з праць, в якій особливої уваги надано глиняному посуду з пам'яток Середнього Подніпров'я, варто назвати монографію Бориса Рибаківа «Ремесло Древней Руси» (1948). В ній зазначено, що «мы встречаем здесь: горшки обычные (разных размеров); горшки с ушками; горшки и миски со специальными плотными крышками; кринки (кринь); кувшины широкогорлые с одной или двумя ручками (кнея, комброгъ, врѣчь); глиняные жбаны ч(ѣбань)»; миски («миса», «плоскы»); миски с ручкою; блюда («опаница»); ковши (черпало) очень близкие к скифским; глиняные рукомои-акваманилы; амфоры так называемого «киевского типа», близкие к салтовским и византийским. В Киеве назывались корчаги «кърчага»; небольшие сосуды с двумя ушками, подражающие корчагам. К ним применим древний термин – «кърчажець». Згадано технологію виготовлення глиняного посуду, збут, використання в побуті [41, с. 163–184, 342–355, 357–363, 434–466]. Горщики різних форм і розміру, глекоподібні посудини з високою шиєю корчаги досліджував Володимир Гончаров. Технологію їх виготовлення він, як і більшість дослідників, вивчав візуально [9, с. 118–120]. Більша частина книги «Древний Киев» (1958) Михайла Каргера присвячена дослідженню глиняних виробів з території Києва. Вона містить матеріали багаторічних розкопок, проведених радянськими археологами та самим автором [17, с. 162–220]. В підрозділі, присвяченому гончарству, подана характеристика горщиків, глекоподібних посудин з вузькою та широкою шиєю, корчаг, «кубків», «рукомийників», глиняних мисок, блюд, плоскодонних чаш з великою петлеподібною ручкою – «черпал» [17, с. 411–468].

На початку та в другій половині 1950-х років інтенсивно досліджувались городища та селища княжої доби на Прикарпатті та Волині, де поряд з численними фрагментами виявлено й цілий посуд [39, с. 106–119]. У статтях Вітольда Ауліха, надрукованих в кінці 1950-х – на початку 1960-х років, дослідник здійснив поглиблений його аналіз. Значну увагу він приділив техніці виготовлення горщиків, формі, обробці поверхні, способу нанесення орнаменту, домішки у формувальній масі також вивчав за допомогою візуальних спостережень [5, с. 366–379; 3, с. 33–38]. Дослідник акцентував увагу на необхідності глибокого і всебічного вивчення окремих аспектів

гончарного виробництва, що включали техніку і технологію виготовлення давньої кераміки, асортимент продукції, еволюцію декорування, функціональну належність гончарних клейм тощо [4, с. 66–71].

Цілеспрямованому вивченню слов'яно-давньоруської кераміки на території Прикарпаття та Волині присвячені дослідження Михайла Кучери. На базі накопиченого керамічного матеріалу в результаті розкопок середини – кінця 1940-х, початку 1950-х років давньоруського Плеснеська дослідник вперше здійснив систематизацію глиняного посуду з метою визначення динаміки розвитку типів і форм глиняного посуду VII–XIII ст. [22, с. 143–154], проаналізував горщики, миски, «миски-сирниці», покритишки, сковорідки, корчаги, глечики, мініатюрні посудини, візуально визначив склад формувальної маси, температуру випалювання, відмінність у профілюванні горщиків. Він також розробив періодизацію плесненського посуду, опираючись на стратиграфію культурного шару і житлово-господарських комплексів та на датовані аналоги супроводжуваних речей, виділив хронологічні групи VII–VIII, IX–X, XI, XII–XIII ст. У дослідженні глиняного посуду вчений використав візуальний та формально-типологічний метод, подав інформацію про тавра, зафіксовані на горщиках з Давнього Плеснеська [23, с. 2–53; 21, с. 118–123].

В кінці 1960-х років глиняний посуд XII–XIII ст., виявлений на Галицькій землі, досліджувала Маріана Малевська [27, с. 3–14]. В її статті показано принцип комплексної програми обробки глиняного посуду, який враховував якість формувальної маси, особливості пропорцій форми виробів, конфігурацію вінець, температуру випалювання, модифікацію орнаментальних мотивів. Таке дослідження дозволило систематизувати глиняний посуд та чітко виділити типи горщиків. Дослідниця здійснила поглиблений та порівняльний їх аналіз. Окрім горщиків вона звернула увагу на інший асортимент глиняного посуду, за функціональними особливостями виділила окремі різновиди корчаг, глечиків, мисок, черпаків [27, с. 3–14].

З кінця 1970-х років глиняний посуд доби Київської Русі досліджує фахівець раннього та пізнього середньовіччя Заходу України Віра Гупало – авторка понад 100 статей про гончарство, кераміку (в тому числі й доби Русі) [12, с. 153–170]. 1993 року вона захистила кандидатську дисертацію «Средневековая керамика запада Украины (конец VIII–XV вв.)», у якій проаналізовано асортимент глиняного посуду з давньоруських пам'яток Західної України. В процесі вивчення форм глиняного посуду уточнена періодизація, виділено вісім хронологічних груп, які характеризують морфогенез горщиків. У дослідженні установлені шляхи і напрямки еволюції форми посуду для розкриття механізму динаміки формотворення, трансформації моделювання форм, відмічено асортимент посуду, горщики, корчаги для зберігання, перевезення рідини і сипучих продуктів, амфори «київського» та «причорноморського» типу, миски, «глиняні ковші», «кубки», «сковороди», «жаровні». Учена до-

слідила технологію виготовлення, еволюцію їх розвитку упродовж VIII–XV ст. [14, с. 10].

З середини 1980-х років широкомасштабні дослідження розпочато на сільських поселеннях Чернігівщини, Київському Подніпров'ї, Подністров'ї, продовжено роботи з вивчення городищ на Лівобережній та Правобережній Україні, про що говорять опубліковані матеріали. Варто сказати, що для дослідження технології виготовлення глиняного посуду доби Русі майже ніхто з вітчизняних дослідників не проводив фізико-хімічні аналізи [34, с. 111–121; 30; 49]. Лише окремі вчені при вивченні глиняного посуду з території Києва, Любича, Прикарпаття та Волині застосували методи природничих наук [16, с. 36–47; 28, с. 284–301; 25, с. 230–237; 13, с. 149–150].

Описуючи асортимент, дослідники стверджували, що горщикоподібні посудини мали різну форму і розміри [41, с. 354; 17, с. 415, 417, 418; 34, с. 114, 116]. Вони виділяють горщики видовженої й опуклої форми, за розмірами великі (від 8 до 20 л), середні (від 3 до 7 л) та малі (від 0,5 до 2 л), висотою від 7 до 50 см. Частіше зустрічаються горщикоподібні посудини середніх розмірів, місткістю 5–6 л, з діаметром вінець 18–22 см, які використовувались для приготування їжі [17, с. 416; 11, с. 62; 34, с. 112; 33, с. 50, 51, 53, 54; 31, с. 69; 32, с. 21–35]. Виділяють горщики із «слабо профільованою», «середньою» і «сильно профільованою шийкою», з «низькою, середньою, вертикальною шийкою», «низькогорлі», «дуже низькогорлі» та «горщики з середнім горлом», «високою», «циліндричною» та «низькою шийкою» [17, с. 416; 11, с. 62–69; 34, с. 112; 31, с. 69], хоча такий розподіл горщиків за профілем «шийки» вважається неправильним, оскільки класична форма «горщика» не має такого конструктивного елемента, як «горло», «шия». Горщикам наявний широкий отвір та невисокі вінця, які плавно переходять у плечі; вони бувають з вушком або без них [38, с. 154, 155].

Валентина Петрашенко в підрозділі «Кераміка та гончарна справа» колективної монографії «Село Київської Русі» (2003) охарактеризувала основні форми глиняного посуду з досліджених поселень Автуничі, Ліскове Чернігівщини, Григорівки Канівського Подніпров'я. Глекоподібні посудини вона описала так: «Глечики – це горщики з вузькою (7–12 см), висотою 3,5–5 см» мають циліндроподібну, вузьку або широку шийку, два невеликі вуха або одне петлеподібне, «...на поселеннях канівського Подніпров'я були поширені горщики-глечики, які увійшли в літературу як амфори київського типу» [34, с. 115], хоча загальновідомо, що «горщик» і «глечик» – це різні типи посудин. У словнику Ізмаїла Срезневського їх означено різними давньоруськими назвами: «гърнець», й «глекъ», вони мають різну форму і різне функціональне призначення [46, с. 616, 617]. Подібні відмінності існують між цими видами посуду і у даний час [38, с. 127, 129]. Дослідниця згадала за виявлені на поселеннях «миски», «покритишки», «черпачки-кухлі», «амфори київського типу» [34, с. 117]. Ігор Готун зазначав, що під час

дослідження давньоруських колодязів на селищі Автуничі (Чернігівщина) знайдена значна кількість глиняних глеків, які слугували не лише для транспортування води, а їх могли застосувати для опускання молочних продуктів в колодязь, використовуючи його як холодильник [10, с. 180].

Корчагоподібні посудини, в яких зберігали рідину, мали циліндроподібну вузьку шию, а для сипучих продуктів – широкий отвір, низькі вінця, які плавно переходили в плечі. Висота таких посудин іноді сягала 90 см. Для зручності перенесення вони мали два вуха. Михайло Каргер згадував, що корчаги з зерном заривали в землю по самі вінця, а отвір закривали спеціально виготовленою глиняною покриткою або цеглою чи плиткою. В такому положенні корчага, в якій зберігався майже пуд зерна, була знайдена в одному із жителів на території Києва [17, с. 420–425]. Часто археологи їх називають «амфорами», «амфорками», але в писемних джерелах вони названі «кръчага», «кърчажець» [35, с. 353; 46, с. 1411]. З приводу цієї назви Ізмаїл Срезневський, Борис Рибаків зазначили, що в добу Русі так звані «амфорки кийвського типу» називалися «корчажками», а великі – «корчагами», що підтверджують й написи на них [42, с. 355, 372; 46, с. 1411]. Асортимент та технологію виготовлення посуду доби Русі згадано в підрозділі «Гончарство» монографії «Ремесла та промисли сільського населення Середнього Подніпров'я в IX–XIII ст.» (2007) Андрія Петраускаса. Дослідник описує горщики малих, середніх та великих розмірів, миски, глечики, мініатюрні посудини (сільнички, черпаки), кухлики та «баклажки з вузьким горлом та ручками для води (амфори)» [31, с. 59], хоча писемні джерела назву такого посуду не згадують. Етнографічні ж матеріали стверджують, що в XIX–XX ст. «баклага, баклажка» – тиквоподібна посудина, плескувата з боків, з вузьким горлом і вушками, в якій носили воду в поле, брали з собою в дорогу [38, с. 123; 29].

Більшість публікацій дослідників присвячені класифікації глиняного посуду доби Київської Русі за функціональним призначенням. Нині існує кілька таких класифікацій. Найбільш поширеною є розподіл посуду на кухонний («горщики», «латки», «сковороди»), столовий («глекки», «кубки», «миски», «чаші», «черпаки») та тарний («корчаги» й «амфори візантійського виробництва») [34, с. 111–121; 11, с. 67–74; 30, с. 34–69; 31, с. 57–70]. В окремих працях зустрічаються й інші варіанти. Аркадій Козловський виділив кухонний, столовий та амфорний посуд [20, с. 142], хоча виділення «амфорного посуду» в окремий тип є нелогічним, постільки «амфори» й «корчаги» за вже установленою класифікацією відносяться до тарного посуду [17, с. 174–181; 34, с. 114–118; 11, с. 63–67; 30, с. 134–140; 31, с. 69]. Ігор Готун та Любов Шевцова виділили в окрему групу виробу спеціального призначення, до яких віднесли мініатюрні посудини [11, с. 63–67]. Але така класифікація посуду за призначенням носить дещо умовний характер, тому, що посуд одних і тих же типів міг використовуватися в побуті з різною метою. Зокрема, у горщиках, який за класифікацією дослідників віднесено до кухонного посуду,

не тільки варили їжу, але й зберігали продукти харчування, скарби, прах покійного, ставили в могилу їжу.

Як бачимо, завдяки здійснюваним дослідженням на території України здобуто значні за обсягом матеріали про глиняний посуд доби Київської Русі, який для дослідників став основою для вирішення виділення локальних груп давньоруських пам'яток, питань походження місцевого населення, реконструювання різноманітних сторін їхнього життя, матеріальної та духовної культури. Але, на жаль, до цього часу залишається не вирішеним питання дослідження технології виготовлення посуду не тільки киево-руської доби, а й глиняних виробів інших археологічних культур.

ПОСИЛАННЯ

1. Аристов Н. Промышленность Древней Руси / Н. Аристов. – Санкт-Петербург; Типография Королева и Ко, 1866. – 324 с.
2. Археологічний з'їзд. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Археологічний_з'їзд.
3. Ауліх В.В. Основні результати археологічного дослідження давньоруського селища в с. Рипнів Львівської області / В.В. Ауліх // Дисертаційний збірник. – Київ, 1958. – С. 26–59.
4. Ауліх В.В. Про вивчення слов'яноруської кераміки / В.В. Ауліх // Археологія. – 1977. – Вип. 21. – С. 66–71.
5. Ауліх В.В. Славянское поселение у с. Рипнева (Рипнев 1) Львовской области / В.В. Ауліх // МИА СССР. – Вип. 108 – С. 366–381.
6. Беляшевский Н.Ф. Раскопки на Княжей горе в 1891 г. / Н.Ф. Беляшевский // Киевская старина. – К.: Типография Г.Т. Корчак-Новицкого, 1892. – Т. 36, январь. – С. 61–104.
7. Беляшевский Н.Ф. Раскопки на Княжей горе в 1892 г. / Н.Ф. Беляшевский // Киевская старина. – К.: Типография Г.Т. Корчак-Новицкого, 1893. – Т. XLI, апрель. – С. 134–142.
8. Гейко А. Гончарство населения скіфського часу Дніпровського Лісостепового Лівобережжя / Анатолій Гейко. – Полтава: ТОВ «АСМІ», 2011. – 248 с.
9. Гончаров В.К. Райковецкое городище / В.К. Гончаров. – К.: Издательство Академии наук Украинской ССР, 1950. – 221 с.
10. Готун І.А. Типи будівель / І.А. Готун // Село Київської Русі (за матеріалами південноруських земель). – К.: Шлях, 2003. – С. 156–182.
11. Готун І., Шевцова Л. Автуничі – селище гончарів X–XIII століть / Ігор Готун, Леся Шевцова // Українське гончарство: Національний культурологічний щорічник за рік 1994. – Опішні: Українське Народознавство, 1995. – Кн. 2. – С. 62–76.
12. Гупало В.Д. Дослідження керамічних комплексів криниць на городищі Звенигород / В.Д. Гупало // Українська керамологія. – 2002. – № 2. – С. 153–170.
13. Гупало В.Д., Лосык М.В. К вопросу о физико-химических методах исследования гончарной керамики / В.Д. Гупало, М.В. Лосык // Современные экспериментально-трассологические и технико-технологические разработки в археологии: Тезисы докл. международной научн. конф., посвященной 100-летию со дня рождения Сергея Аристарховича Семенова. – Санкт-Петербург, 1999. – С. 149–150.
14. Гупало В.Д. Средневековая керамика Запада Украины (конец VIII – XV вв. / В.Д. Гупало // Автореферат на соискание ученой степени кандидата исторических наук – Москва, 1993. – 25 с.
15. Історія України в документах і матеріалах. Київська Русь і феодальні князівства XII–XIII ст. – К.: Радянська школа, 1946. – Т. 1. – 310 с.
16. Калюк О.П., Сагайдак М.А. Склад керамічної продукції XII ст. з Київського Подолу / О.П. Калюк, М.А. Сагайдак // Археологія. – 1988. – № 62. – С. 36–47.
17. Каргер М.К. Древний Киев (очерки по истории материальной культуры древнерусского города) / М.К. Каргер – М.–Л.: Издательство Академии наук СССР, 1958. – Т. 1. – 580 с.
18. Каталог выставки XIV съезда в г.Чернигове. – Чернигов, типография Губернского Правления, 1908. – № 250–254 – С. 12.
19. Ковалевский А.П. Книга Ахмеда Ибн-Фадлана о его путешествии на Волгу в 921–922 гг.: Статьи, переводы и комментарии / А.П. Ковалевский. – Харьков: Издательство Ордена трудового красного знамени Государственного университета имени А.М. Горького, 1956. – 348 с.
20. Козловський А.О. Полів'яна кераміка з давньоруських пам'яток Південного Придніпров'я / А.О. Козловський // Старожитності Русі–України. – К.: Академія євробізнесу, 1994. – С. 141–146.

21. Кучера М.П. Гончарные клейма из раскопок древнего Плесненска / М.П. Кучера // Краткие сообщения Института археологии АН УССР. – 1960. – Вып. 10. – С. 118–123.
22. Кучера М.П. Кераміка древнього Плеснеська / М.П. Кучера // Археологія. 1961. – Вип. 12. – С. 143–154.
23. Кучера М.П. Древний Плеснеськ / М.П. Кучера // АП УРСР. 1962. – Т. 12. – С. 2–53.
24. Мавродин В.В. Древняя Русь. Происхождение русского народа и образование Киевского государства / В.В. Мавродин – Л.: Госполитиздат, 1946. – 310 с.
25. Макарова Т.И. Поливная керамика в Древней Руси / Т.И. Макарова. – М.: Наука, 1972. – 20 с.
26. Макарова Т.И. Поливная керамика древнего Любеча / Т.И. Макарова // Советская археология. – 1965. – № 4. – С. 230–237.
27. Малевская М.В. К вопросу о керамике Галицкой земли XII–XIII вв. / М.В. Малевская // КСИА АН СССР. 1969. – Вып. 120. – С. 3–14.
28. Новое в археологии Киева. – К.: Наукова думка, 1981. – 456 с.
29. Основні риси традиційної волинської кераміки (ч. 2 посуд... glechiki.ucoz.ru-publ/osnovni_risi...keramiki...posud...)
30. Південноруське село IX–XIII ст. (Нові пам'ятки матеріальної культури). – К.: Інститут змісту і методів навчання, 1997. – 180 с.
31. Петраускас А.В. Ремесла та промисли сільського населення Середнього Подніпров'я в IX–XIII ст. / А.В. Петраускас. – К.: КНТ, 2006. – 200 с.
32. Петрашенко В.А. Кераміка XI–XIII вв. Середнього Поднепров'я / Валентина Алексеевна Петрашенко // Древнерусская керамика. – М.: Институт археологии РАН, 1992. – С. 21–35.
33. Петрашенко В.А. Древнерусское село (по материалам поселений у с. Григоровка) / Валентина Алексеевна Петрашенко – К.: Институт археологии НАН Украины, 2004. – 264 с.: 130 илл.
34. Петрашенко В.О. Кераміка і гончарна справа / Валентина Олексіївна Петрашенко // Село Київської Русі. – К.: Шлях, 2003. – С. 111–121.
35. Петрашенко В.О. Поселення Канівського Придніпров'я / Валентина Олексіївна Петрашенко // Південноруське село IX–XIII ст. (Нові пам'ятки матеріальної культури). – К.: Інститут змісту і методів навчання, 1997. – С. 114–116.
36. Повесть временных лет по Лаврентьевской летописи 1377 г. / Под редакцией В.П. Андеяновой-Перетц. – М. – Л.: Издательство АН СССР, 1950. – Ч. 2. – 556 с.
37. Полное собрание русских летописей. – СПб.: Типография. М.А. Александрова, 1908. – Т. 2. Ипатьевская летопись. – XVI+938+87+IV с.
38. Полное собрание русских летописей. – СПб.: Типография Едуарда Праца, 1841.– Т. III. Новгородские летописи. – 306 с.
39. Пошивайло О. Ілюстрований словник гончарської термінології Лівобережної України (Гетьманщина) / Олесь Пошивайло. – Опішне: Українське Народознавство, 1993. – 280 с.
40. Ратич О.О. Результати досліджень давньоруського городища Замчисько в м. Судова Вишня Львівської обл. в 1957–1959 рр. / О.О. Ратич // МДАПВ. – 1962. – Вип. 4. – С. 106–119.
41. Ржыга В. Очерки из истории быта домонгольской Руси / В. Ржыга. – М.: Издательство Государственного исторического музея, 1929. – 100 с.
42. Рыбаков Б.А. Ремесло / Б.А. Рыбаков // История культуры Древней Руси. – М. – Л.: Издательство Академии наук СССР, 1948. – Т. 1 – С. 88, 100–106, 139–145.
43. Рыбаков Б.А. Язычество Древней Руси / Б.А. Рыбаков. – М.: Наука, 1987. – 784 с.
44. Самоквасов Д.Я. Могильные древности Северянской Черниговщины / Д.Я. Самоквасов. – М.: Синодальная типография, 1916. – 106 с.
45. Самоквасов Д.Я. Раскопки северянских курганов в Чернигове во время XIV Археологического съезда / Д.Я. Самоквасов. – М.: Синодальная типография, 1916. – 41 с.
46. Сергеева М. Керамічні світильники та свічки XI–XVIII століть на Київщині / Марина Сергеева // Українське гончарство: Національний культурологічний щорічник. За рік 1994. – Опішне: Українське Народознавство, 1995. – Кн. 2. – С. 79–82.
47. Срезневский И.И. Словарь древнерусского языка (репринтное издание 1893, 1902, 1912 гг.) / И.И. Срезневский: В 3 т. – М.: Книга, 1989. – Т. 1. – Ч. 1 – 806 с., Т. 1.– Ч. 2 807 – 1419 с.
48. Срезневский И.И. Словарь древнерусского языка (репринтное издание 1893, 1902, 1912 гг.) / И.И. Срезневский: В 3 т. – М.: Книга, 1989. – Т. 2. – Ч. 1 – 851 с., Т. 2. – Ч. 2. – С. 851–1802.
49. Срезневский И.И. Словарь древнерусского языка (репринтное издание 1893, 1902, 1912 гг.) / И.И. Срезневский: В 3 т. – М.: Книга, 1989. – Т. 3. – Ч. 1. – 910 с., Т. 3. – Ч. 2. – С. 911–1683.
50. Стародавній Київ. Археологічні дослідження 1984–1989 рр: Збірник наукових праць. – К.: Наукова думка, 1993. – 272 с.
51. Хвойка В.В. Древние обитатели Среднего Поднепров'я и их культура в доисторические времена / В.В. Хвойка. – К.: Типография «Товарищества Е.А. Синькевич», 1913. – 101 с.
52. Хойновский И.А. Краткие археологические сведения о предках славян и Руси / И.А. Хойновский. – К.: Типография Императорского университета Св. Владимира, 1896. – 264 с.
53. Хойновский И.А. Раскопки великокняжеского двора древнего града Киева, произведенные весной 1892 г. / И.А. Хойновский. – К.: Тип. С.В. Кульженко, 1898. – 82 с.

Троцька В.І. Історія дослідження глиняної посуду киево-руської епохи на території України

В статті представлено огляд робіт, пов'язаних з вивченням глиняної посуду епохи Київської Русі з території України. Особливу увагу приділено публікаціям, в яких досліджувалися питання технології виготовлення та функціонального призначення посуду.

Ключові слова: епоха Київської Русі, глиняна посуда, функціональне призначення, дослідження, достопримечательности.

Trotskaya V.I. History of the study of pottery of the era of Kievan Rus on the territory of Ukraine

The article presents a review of works related to the study of pottery of the era of Kievan Rus from the territory of Ukraine. Special attention is paid to publications in which we investigated the question of manufacturing technology and functional purpose of the pottery

Key words: the era of Kievan Rus, pottery, functionality, research, attractions

09.03.2017 p.

J